

πλήρης ευστόχων παρατηρήσεων, αΐτινες φαίνονται ως προανακρούσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν, ἢ ἀνθρωπολογία (τὸ ὀμαλώτερον, ἀληθῶς εἶπειν, μέρος τοῦ συστήματος) καὶ θὰ ἤρκει νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν διαφορὰν αἰσθήματος καὶ συναισθήματος ἢ τὰς περὶ τῆς ἔξεως παρατηρήσεις, ἐν δὲ τῇ «ψυχολογίᾳ» ἅπαν τὸ μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ πρακτικὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ βαθύτερα ἴσως ἔχνη κατέλιπεν ἡ ψυχολογία τοῦ Ἑγέλου ἐν τῇ μεγάλῃ λειτουργίᾳ, ἣν προσεποίησεν εἰς τὸ «ἀντικειμενικὸν πνεῦμα», εἰς τὰς συγκεκριμένας καὶ ὀμαδικὰς ἐκδηλώσεις τῆς κεινωτάτης, εἰς ἀπάσας ἐκεῖνας τῆς μορφῆς, ἐν αἷς πραγματοποιῶνται ἢ ἀνέλκισις τῆς κοινωνικῆς ψυχῆς. Ὁ τοῦ πνεύματος ἐξελιγμός, ὅστις κορυφουῦται εἰς τὰς ὑψίστας μορφὰς τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, διήκων διὰ τῶν μᾶλλον σχετικῶν καὶ μᾶλλον πεπερασμένων μορφῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς ὑπῆρξεν ἡ γονιμωτάτη ἔννοια τῆς ἐγγελικῆς ψυχολογίας, καὶ δὲν ἠυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμώμεθα τὰς σχέσεις, ὡς δυνατὸν νὰ ἔχη πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην κίνησιν τῶν ἰδεῶν, ἣτις ἀναφανείσα ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος παρώρμα πολλάς φωτεινάς διανοίας ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἐρευναν τῶν μύθων, τῶν παραδόσεων, τῶν ἐθίμων καὶ πασῶν τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν. Ἦτο ἴσως σημεῖον «τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν» τὸ ὅτι ὁμοχρόνως ἐνεφανίσθη ἐνθεν μὲν φιλοσόφημα οὔτω βαθὺ καὶ εὐρύ, ὡς τὸ τοῦ Ἑγέλου, ἐνθεν δὲ αἱ ἀρχαὶ τῆς μεγάλης ἱστορικῆς σχολῆς καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἢ ρομαντικῇ ποιήσις καὶ τὸ ρομαντικὸν δράμα. Εἶναι σχέσεις αὗται, αἷτινες εὐλογώτατα ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἱστοριογράφων τῆς φιλοσοφίας δὲν παρορῶνται.

Ἑ ρ β α ρ τ ο ς .

Ἀλλὰ διὰ τῶν ψυχολογικῶν τούτων ἐκδοχῶν τῆς ιδεοκρατικῆς μεταφυσικῆς ἐθουσιάζετο ἐντελῶς ἢ συγκεκριμένη καὶ συστηματικὴ ἐρευνα εἰς τὰς μεγάλας θεωρητικὰς ἀπόψεις. Δι' αὐτῶν θὰ ἐπραγματοῦτο τελείως ἢ γνώμη τοῦ Καντίου καταδικάζοντος διὰ παντὸς τὴν ἐμπειρικὴν καὶ θεωρητικὴν ψυχολογίαν.

Νέα τις μεταφυσικὴ μετὰ τάσεων μᾶλλον πραγματοκρατικῶν ἔμελλεν, ἐπιλαμβανομένη κατὰ διάφορον τρέπον τοῦ προβλήματος τῆς συνειδήσεως, νὰ ποδώσῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν εἶχε πρὸ τοῦ Καντίου. Δύο εἶναι οἱ κράτιστοι εἰσηγηταὶ τῆς νέας ταύτης θεωρητικῆς τροπῆς, ὁ Ἑρβάρτος καὶ ὁ Schopenhauer, οἷτινες ἐν πολλοῖς εἶναι πρὸς ἀλλήλους ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι: ἐκεῖνος μὲν ἐμφανίζεται ἄκρος ὑπέρμαχος ψυχολογικῆς ἐκδοχῆς, ἣτις ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἀποδιδομένου εἰς τὴν παράστασιν δύναται νὰ καλῆται «νοησιοκρατικὴ», οἷτος δὲ διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης πληρεστέρως ἀνάπτουσεως

της βουλήσεως ἐμφανίζεται τὸ λαμπρότατον πρότυπον τῆς τάσεως, ἣτις πολλῶ ὕστερον ὠνομάσθη «βουλευσιοκρατία».

Ὀλίγαι ἐργασίαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας εὐρίσκονται τόσον περιφανῶς ἀντίθετοι πρὸς τὰς τέως ἐπικρατούσας γνώμας, ὅσον τὰ δύο συγγράμματα τοῦ Ἑρβάρτου (1776 - 1841), *Lehrbuch der Psychologie* (1816) καὶ *Psychologie als Wissenschaft*¹⁾ (1824), ἐν οἷς περιέχεται ἡ βαθυτάτη καὶ αὐστηροτάτη ἐκ τῶν γενομένων ποτὲ ἐπικρίσεων τῆς ψυχολογίας, ὅποια καθ' ὅλον τὸν προηγουμένον αἰῶνα εἶχεν ἐπιπολάσαι. Ἄλλ' ἐν διαφορᾷ ἀπὸ τοῦ ὑπὸ τοῦ Καντίου πρότερον γενομένου ὠσαύτως λίαν αὐστηροῦ ἐλέγχου ὁ τοῦ Ἑρβάρτου δὲν εἶναι ἀπλή ἀνασκευή, ἀλλὰ παρακολουθεῖται ὑπὸ πρωτοτυπωτάτης κατασκευῆς, ἐν ἣ πρώτον νῦν ζητεῖται νὰ ὑποτεθῆ εἰς τὴν ψυχολογίαν βάσις ὄντως ἐπιστημονικῆ, πολὺ διάφορος τῆς βάσεως, ἣν εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ ὑποβάλωσι διὰ τῶν ἐμπειρικῶν αὐτῶν πραγματειῶν οἱ συγγραφεῖς τοῦ XVIII αἰῶνος. Ἐὰν δὲ αἱ προθέσεις τοῦ μεγάλου σοφοῦ δὲν ἐξεπληρώθησαν τελείως καὶ ἡ ψυχολογία ἐβάδισεν ὁδοὺς ἀλλοίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεισῶν, ἡ ἐπίδρασις ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑρβάρτου ψυχολογικοῦ συστήματος ἀσκηθεῖσα ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ ἐπὶ ἡμῖσιν περίπου αἰῶνα καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἀρκοῦσι νὰ ποδείξωσι τὸ μέρος τῆς ἀληθείας, ὅπερ περιείχετο ἐν τούτῳ, καὶ τὴν ροπὴν, ἣν δύναται νὰ ἔχη ἐπὶ τῶν διανοουμένων ἀνθρώπων θεωρητικῆ καὶ ἐπιστημονικῆ διανόησις βαθέως καὶ ἐμπέδως διατεταγμένη.

Καὶ κατὰ τὸν Ἑρβάρτον, ὡς καὶ κατὰ τοὺς πρόσθεν φιλοσόφους, ἡ ψυχολογία στηρίζεται ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς, μάλιστα δὲ εἶναι ἐφαρμογὴ ταύτης (*Psychologie* κτλ. σελ. 227). Ἄλλ' ἐνταῦθα τελευτᾷ ἡ συγγένεια τοῦ Ἑρβάρτου πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ, διότι ἐπιλαμβάνεται αὐστηρᾶς ἐπικρίσεως τῶν μεθόδων, αἱ οὔτοι ἐπετήδευσαν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς θεωρίας τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἣτις ἀπὸ τοῦ Λωκίου καὶ ἐξῆς εἶχε γίνεαι ἀσπαστὴ παρὰ πάντων τῶν φιλοσόφων ὡς ἀληθὲς δόγμα. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη αὕτη ἡ «ἐσωτερικὴ αἰσθησις», διότι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη «ἐγὼ» ὃν ἅμα ἀντικείμενον καὶ ὑποκείμενον. Ἐν καλλίστῃ δ' ἀναλύσει (σελ. 193) ἀποδεικνύει ὅτι ἡ τριαύτη ἔννοια εἶναι ἀπλῶς ἀποτελεσμα μιμήσεως γεγονότων τινῶν τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως.

Οὐχ ἥττον σφοδρὸς εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς θεωρίας τῶν δυνάμεων, ἣτις καίπερ παραδεδεγμένη ὑπὸ διαφόρων προηγουμένων φιλοσόφων (αἶον τοῦ Tetens, τοῦ Καντίου κλπ.) μετὰ πολλῶν ἐπιφυλάξεων, πάντοτε ὁμῶς ἠξιώθη σεβασμοῦ ὡς ἐν τῶν παραδεδομένων ἀπαραβάτων δογμάτων. Ἀποφαίνεται δ' ὁ Ἑρβάρτος ὅτι «δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἐν ἡμῖν αὐταῖς

1) Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ δευτέρου τούτου ἔργου ἐπακολουθοῦσιν αἱ λέξεις: neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysik und Matkematik.

οὔτε δυνάμεων πραγματικῶν οὔτε τάσεων». «Πάντα ταῦτα», λέγει, «ἀποδεικνύουσι μόνον τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐπιστήμης, ἣν νῦν ἀναζητοῦμεν» (σ. 74). Ἡ θεωρία αὕτη τῶν δυνάμεων παρήχθη ἐκ τῆς ἀνιάτου τάσεως τοῦ νὰ δημιουργῶμεν ἀφηρημένα εἶδη ψυχικῶν φαινομένων, ὀλιγωροῦντες τοῦ σπουδαιοτάτου πράγματος, ἦτοι τοῦ μερικοῦ, τῆς ἀκριβοῦς περιγραφῆς τοῦ ἀτομικοῦ γεγονότος. Αἱ δυνάμεις δὲν κατορθοῦσι νὰ ἐρμηνεύσωσι τὰ γεγονότα, διότι λείπει ἐξ αὐτῶν ἢ τούτων σύνδεσις πρὸς τὰ ἐπὶ μέρος ψυχικά γεγονότα. Πρὸς εὔρεσιν τῆς ἐξηγήσεως ταύτης ἀνάγκη νὰ μελετῶμεν τὰ κινουῦντα τὸν ψυχικὸν βίον ἐλατήρια ἀντικαθιστῶντες ἀντὶ τοῦ τμηματικοῦ καὶ ἀσυνεχοῦς, οἷον ἐμφανίζει ἡμῖν ἡ θεωρία τῆς «δυνάμεως», τὸ ὁλόκληρον καὶ τὸ συνεχές (σελ. 215).

Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ψυχικὸν βίον ἐν τῇ πραγματικότητι αὐτοῦ, εὐρίσκομεν τοῦτον συγκείμενον μόνον ἐκ πολλαπλῶν παραστάσεων. Ἄλλ' ἐπειδὴ αὗται πᾶσαι ἀναφέρονται εἰς ἐνότητες, ἣτις εἶναι ἡ ψυχὴ, προσέρχεται ἐνταῦθα βοηθὸς ἡ θεωρία τῆς «οὐσίας», ἐνῆ εἰς τὴν ποικιλίαν αὐτῶν ἀπαραίτητος εἶναι ἡ θεωρία τῆς παραλλαγῆς. Ἐν δ' ὅμως τῶν μάλιστα δυσεπιλύτων προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς εἶναι τὸ τῆς συνδιαλλαγῆς τῆς πολλαπλότητος καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ὁ Ἑρβάρτος ὀξύτατα καταπολεμεῖ τὴν παραδεδομένην ἐκδοχὴν τοῦ ἐγὼ ὡς οὐσίας μονίμου καὶ ἀμεταβλήτου. Ἀντεπεξέρχόμενος πρὸς τὸν Σελλίγκιον ἀποδεικνύει τὴν ὑπάρχουσαν πρὸς ἀλλήλα ἀντίφασιν τοῦ νὰ καταφάσκωμεν τὴν ἐνότητα τῆς οὐσίας καὶ τοῦ νὰ χαρακτηρίζωμεν ἅμα αὐτὴν διὰ πλειόνων διορισμῶν. Ἐξετάζων μετ' ἀκριβείας τὴν ἐννοιαν ταύτην τοῦ ἐγὼ ἐλέγχει αὐτὴν καθ' ἀπάσας τὰς ἀπόψεις αὐτῆς ἀνατρέπων τὰς ἐννοίας τῆς «ἀπλότητος», «τῆς ὁμογενείας», τῆς «ταυτότητος», τοῦ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου κτλ.

Ἀλλὰ τὸ ἐγὼ δὲν εἶναι οὐδ' ἐκείνο, ὅπερ ἤθελον οἱ ἐμπειρικοί, ἦτοι καθαρὸν ἄθροισμα συμπλεγμάτων ἢ πραγματικῶν (Realien), τ. ἔ. παραστάσεων, διότι αὗται ὀφείλουσι νὰ τροποποιῶσιν ἀλλήλας. Ὁ Ἑρβάρτος δ' ὅμως ἔχεται στερρῶς τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς ὡς οὐσίας ἀπλῆς, εἰς ἣν ἀναφέρονται πᾶσαι αἱ παραστάσεις· ἀλλ' ἐξαίρει ἐμφαντικῶς ὅτι αἱ τοιαῦται παραστάσεις καθ' ἐκάστας ἐξεταζόμεναι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰς δυνάμεις, ἀλλὰ γίνονται τοιαῦται ἕνεκα τῶν πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσεων αὐτῶν (σελ. 281). Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης πολλῶ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς οὐσίας εἶναι κατεσκευασμένη ἡ ψυχολογία τοῦ Ἑρβάρτου, ὅστις διὰ τὸν εἰς τὰς παραστάσεις προσποιοῦμενον χαρακτήρα ἔχει χρεῖαν τῆς βοήθειας τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ. Αἱ παραστάσεις ἕνεκα τοῦ ὅτι διατελοῦσι πᾶσαι ἠνωμένοι ἐν παραστατικῇ τινι ὑποκειμένῃ ὡς ἐνέργειαι ἢ ἀποσυντηρησίαι ὀφείλουσι νὰ προσλαμβάνωσιν ἔντονον ὄρασιν, ἵνα μὴ κωλύωνται ἢ καταβάλλωνται ἐκ τῆς ἀντιθέσεως (σελ. 281). Καθὼς ἐπὶ τῶν συνδυασμῶν τῶν σωμάτων ἀναγκαζόμεθα νὰ πα-

ραδεχθῶμεν ἐν τοῖς σώμασιν εἰδικήν τινα δύναμιν ἢ ἐνέργειαν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ζωὴν, τάσιν (Streben) ἐν πάσῃ παραστάσει, ἢ δὲ ζωὴ αὕτη καὶ ἡ τάσις εἶναι συνημμένοι μετὰ τῶν ἰδιοτήτων τῶν παραστάσεων.

Πᾶσα παράστασις τείνει εἰς τὴν ἰδίαν ἐαυτῆς συντήρησιν, δι' ἣ διατελεῖ ἀνταγωνιζομένη πρὸς τὰς ἄλλας. Παράστασις περιερχομένη εἰς ἀντίθεσιν ἢ κωλυομένη ὑπ' ἄλλης ἰσχυροτέρας συμβαίνει ὥστε νὰ ἐξασθενουῖται, «νὰ ἐπισκοτιζέται». Ἄλλ' ὁ Ἑρβартος διὰ τινος μεταβάσεως, ὑπομιμνησκοῦσης ἰδίᾳ τὸν Hobbes, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ ἐπισκοτισμὸς οὗτος γινόμενος κατὰ βαθμοὺς ἔχει τοσαύτην ὁμοιότητα πρὸς τὴν κίνησιν, ὥστε οἱ νόμοι, καθ' οὓς ἐπιτελεῖται, λειτουργοῦσιν ἐν τῷ συνόλῳ κατὰ τρόπους παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς νόμους ταύτης. Καὶ ἐπειδὴ αἱ παραστάσεις ἔχουσι «μέγεθος», εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς πᾶσαν τὴν πορείαν τοῦ ἐπισκοτισμοῦ, τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἐκ νέου ἐμφανίσεως αὐτῶν τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν, ἰδρύοντες ἀληθῆ στατικὴν καὶ δυναμικὴν τῶν παραστάσεων (σελ. 321). ¹⁾ Μία τῶν κεντρικῶν ἐννοιῶν τοῦ ψυχολογικοῦ μαθηματικοῦ τοῦτου συστήματος εἶναι ἡ τοῦ οὐδοῦ τῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς φράσεως ταύτης, παραμεινάσης, ὡς γνωστὸν, ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ὁ Ἑρβартος ἐνόησε τὸ ὄριον ἐκεῖνο, «ὅπερ παραστάσις τις φαίνεται ὅτι ὑπερβαίνει μεθισταμένη ἐκ τῆς τελείας κωλύσεως εἰς βαθμὸν τινα πραγματικῆς παραστάσεως» (σελ. 341). Τῶν παραστάσεων λοιπὸν ἄλλαι μὲν ὑπάρχουσιν ὑπὲρ τὸν οὐδὸν τῆς συνειδήσεως, ἄλλαι δὲ (ἐν αἷς ἐλλείπει ἡ δύναμις τοῦ νὰ ἐκπληρώσῃ πάντας τοὺς ὄρους, δι' ὧν δύνανται νὰ ἀσφαλίσῃ βαθμὸν τινα πραγματικότητος καὶ ἀπείρως μικρὸν) ὑπ' αὐτόν. Καὶ ἐπειδὴ δυνατὸν ποικίλοι νὰ εἶναι οἱ βαθμοί, ἐν οἷς παράστασις τις ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ ὑπὲρ τὸ ὄριον ἢ ὑπ' αὐτό, εἶναι ἀναγκαῖος ἐνταῦθα ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς, ὅπως προσδιορισθῶσιν αἱ σχέσεις τῶν τοιούτων μεγεθῶν. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἀφετηρία τῆς «στατικῆς τοῦ πνεύματος», ἀναπτυσσομένης διὰ μεγάλου πλούτου ἀλγεβρικῶν ἐπεξεργασιῶν, ὅπως καὶ τὸ ἕτερον μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν «μηχανικὴν».

Περισταλεῖς εἰς τὰ ὄρια ταῦτα ὁ ψυχικὸς βίος προκύπτει σύνθετος ἀπλῶς ἐκ παραστάσεων διαγωνιζομένων πρὸς ἀλλήλας. Ἐὰν δὲ ἄλλα στοι-

¹⁾ Ἡ μετάβασις εἶναι τολμηρὰ. Ἴδου δὲ πῶς ἐρμηνεύει αὐτὴν ὁ Ἑρβартος. «Ἡ ἐπισκοτία τῶν παραστάσεων, ἐὰν βεβαίως χωρὴ διαδοχικῶς διὰ διαφόρων βαθμῶν, ἔχει τόσην ὁμοιότητα πρὸς κίνησιν, ὥστε οὐδόπως δύναται νὰ εἶναι θαυμαστόν, ἐὰν ἡ θεωρία τῶν νόμων τῆς ἐπισκοτίσεως καὶ τοῦ ἐναντίου πρὸς ταύτην φωτισμοῦ ἢ τῆς ἐκ νέου εἰς τὴν συνείδησιν ἐμφανίσεως τῶν παραστάσεων διαμορφοῦται καθ' ὅλου ὅμοια πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν νόμων τῆς κινήσεως τῶν σωμάτων».

χεΐα τοῦ πνεύματος, συναισθήματα καὶ ὀρμαί, εἶναι παράγωγα, οὐχὶ πρωτόγονα καὶ παραφύονται ἀυθορμήτως ἐκ τῆς συμφωνίας ἢ ἐκ τῆς διαφωνίας αὐτῶν τῶν παραστάσεων. Καὶ καθὼς εἶναι σύνθετος ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀτόμου, οὕτως εἶναι καὶ ὁ τοῦ κράτους, καὶ αὐτοῦ προσέτι ὁ Ἐρβάρτος εἶχε διαγράψει στατικὴν καὶ μηχανικὴν, ὧν ἀποσπάσματα μόνον ἔχομεν (τομ. II. εἰσαγ.). Ἐφαρμόζων τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν εἰς τὸ δυσχερὲς πρόβλημα τῶν πρὸς ἀλλήλα ἀναφορῶν πνεύματος καὶ σώματος ἀνασκευάζει τὴν λεῖδοντιακὴν διδασκαλίαν τῆς προδιατεταγμένης ἰρμονίας, ἣτις ἐγένετο παρὰ τοῖς Οὐολφφίανοῖς προσφορώτατον καὶ στερεότυπον ἐξηγητικὸν μέσον, ὑποστηρίζων μάλιστα τὴν ἀρχὴν, «ὅτι πρὸς τὰς παραστάσεις, ὡς αὐτοσυντηρησίας τῆς ψυχῆς, ὀφείλουσι νάντιστοιχώσιν ἕτεραι αὐτοσυντηρησῖαι ἐπ' ἄλλων ὄντων (καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν στοιχείων τοῦ νευρικοῦ συστήματος). Τότε ἡ ἄλυσις τῶν πρὸς ἀλλήλας συντηρημένων αὐτοσυντηρησιῶν γίνεται ἐκτενεστέρα καὶ δύναται νὰ ἐξακολουθῇ δι' ὅλου συστήματος ὄντων, ἅτινα ὁμοῦ ἐμφανίζονται ὡς ἐν σώμα» (Lehrbuch, σελ. 114). Οὕτως ἐρμηνευόμεναι αἱ ἀναφοραὶ πνεύματος καὶ σώματος ἀποβάλλουσι πάντα αἰνιγματώδη χαρακτηῖρα ἀναγόμεναι εἰς μορφήν, ἣτις θὰ ἠδύνατο δι' ὀνόματος καταστάντος ὕστερον εὐχρήστου νὰ καλῆται «παραλληλία».

Τὸ ψυχολογικὸν σύστημα εἶναι οὕτω κατακεκλεισμένον καὶ ἀποτετελεσμένον κατὰ πάντα αὐτοῦ τὰ μέρη. Ἄλλ' εἰς τὸν σθεναρὸν ἐπιστήμονα, τὸν ἐπινοήσαντα καὶ κατασκευάσαντα τοῦτο, δὲν ἐπηγέρθη, ὅπως πρὸς ἄλλοις ὁμοχρόνοις αὐτοῦ μεταφυσικοῖς, ἢ ἀπόλυτος πίστις εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ οἰκείου ἔργου καὶ οὐχὶ ἄνευ ἐλαφράς τιнос μελαγχολίας ἀναγινώσκονται αἱ τὴν πραγματείαν αὐτοῦ τερματίζουσαι λέξεις. Ἀφ' οὗ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἠσχολήθη, ὅπως τέμῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν νέας ὁδοῦς, ὄφειλεν ὕστερον ἠποχωρῶν νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἔχει ἐγκαταλειφθῆ εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ προσπάθειας. «Ἄλλὰ θάττον ἢ βραδύτερον», ἐπιφέρει, «ἡ ψυχολογία ἴσως εὔρη τὸν ἑαυτῆς Νεύτωνα, εἰς ὃν θ' ἀρμόζη νὰ ποδείξῃ οὐ μόνον διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν γεγονότων τὴν μεγάλην ροπήν, ἣν ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὀφείλει νὰ ἔχη ἐπὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας».

Schopenhauer.

Συγχρόνως μετὰ τοῦ Ἐρβάρτου ἕτερος μέγας μεταφυσικός, ὁ Schopenhauer (1788-1860), ἀπεκάλυπτεν εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀπόψεις, αἵτινες ἔμελλον ἐν ὕστερῳ χρόνῳ νὰ ἔχωσι σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἀνάγκη δ' ὅμως πάραυτα νὰ σημειωθῶσιν αἱ μεγάλαι ἀπ' ἀλλήλων διαφοραὶ τῶν δύο φιλοσόφων, οἷς συνδέει ἐνταῦθα μόνον κοινὴ τις ἀντιδραστικὴ τάσις πρὸς τὴν τότε ἐν Γερμανίᾳ ἐπιπολάζουσαν ὑπεράγαν ἰδεοκρατικὴν μεταφυσικὴν. Ἄλλ' ἢ

ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ψυχολογίας ἐπίδρασις αὐτῶν ἠσκήθη ἐν μορφῇ πολὺ διαφόρῳ, καθ' ὅσον ὁ Schopenhauer δὲν κατεσκεύασε ψυχολογικὸν τι σύστημα καὶ αἱ περὶ τοιοῦτου πράγματος ἀπόψεις αὐτοῦ εἶναι μέρος ἀποτελεστικὸν τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ. Ἀλλὰ νὰ μὴ συγχέωμεν τὸν Schopenhauer πρὸς τὸν Ἑγκελσον ἢ τὸν Φίχτιον ἢ τὸν Σελλίγκιον ἐμποδίζουσι κυρίως αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ ὡς ἀνδρὸς διανοουμένου, ὡς παρατηρητοῦ, ὡς συγγραφέως. Ἡ θεωρία τοῦ φιλοσόφου τούτου εἶναι ἅπασα βαθυγνώμων τις ἐπέκτασις γεγονότων ἀμέσως καὶ εὐστόχως παρατηρηθέντων, εἶναι μεταφυσικὴ ἐξανθήσασα ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ διαπλασθεῖσα ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐποπτείας ἐν μορφῇ πλήρει ζωῆς ἀρμονικῆς καὶ σφριγώσης. Ὅθεν αἱ ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις αὐτοῦ, καίπερ ἀναμειγμένας πρὸς τὰς μεγάλας θεωρητικὰς ἀπόψεις, ἔχουσι τινα δροσερότητα, ἣτις παρέχει τὴν ἀμεσον ἐντύπωσιν τῆς ἀληθείας τῆς παρατηρηθείσης καὶ ἀπαντηθείσης ἐκ τῶν ἀενάων πηγῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου. Οὐχὶ δὲ ὀλίγον ὀφείλεται εἰς τὰς ταιαύτας ἰδιότητας τὸ ὅτι ἡ θεμελιώδης ἐκδοχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Schopenhauer ἠδυνήθη νὰ σκῆση τηλικαύτην ροπὴν ἐπὶ τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν, ἣτις μετὰ μεγίστης συμπαθείας ἀποβλέπουσα εἰς τὸν φιλόσοφον τοῦτον ἠθέλησε ζηλοτύπως νὰ ναναζητήσῃ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῆς γενομένας ἐρεῦνας ¹⁾).

Ὁ κόσμος κατὰ τὸν Schopenhauer εἶναι παράστασις ἅμα καὶ «βοήλησις». Εἶναι παράστασις ἐπὶ τῆς καντιανῆς σημασίας, καθόσον τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἀχώριστα καὶ ἐκεῖνο ὑπόκειται εἰς τὰς γνωστικὰς μορφὰς τούτου. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καιασταθῇ προσάλληλος τῶν δύο τούτων σχέσις αἰτιότητος, ὡς πλημμελῶς ἐπεχείρησαν τοῦτο ὁ ὕλισμος καὶ τὸ ἰδεοκρατικὸν δόγμα τοῦ Φίχτιου. Ἐπὶ τῆς ταιαύτης σχέσεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἀνεγείρεται ἡ γνῶσις, ἣτις ὀρμωμένη ἀπὸ τῆς ἐποπτείας, ὡς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς πηγῆς, ἀνέρχεται κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἐξ ἀφηρημένων ἐννοιῶν συνισταμένην γνῶσιν. Ἀλλὰ τὴν γνῶσιν ταύτην ὁ Schopenhauer προφανῶς θαυμάζει μᾶλλον ἢ ἀσπάζεται νομίζων ὅτι πολλαὶ γνῶσεις εἶναι πολὺ ἐπωφελέστεραι καὶ ἀκριβεστέραι ἐν τῇ ἀπλῇ ἐποπτείᾳ ἢ ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ μὲν ἐκαίῃ, ἀλλ' ἀνακριβεστέρα μορφῇ.

Ἀλλὰ πάντως δὲν εἶναι ἡ γνῶσις ἢ δίδουσα εἰς τὸ ἄτομον «τὴν κλειδα τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐκδηλώσεως, ἢ ἀποκαλύπτουσα εἰς αὐτὸ τὴν ἐσωτερικὴν δραστηκότητα τῆς οὐσίας, τῶν πράξεων, τῶν κινήσεων αὐτοῦ» (Die Welt als Wille und Vorstellung, I, § 119). Ἀλλὰ πάντα ταῦτα

¹⁾ Ἀρκεὶ νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὴν μελέτην, ἀφ' ἧς ὁ Kihut, εἰς τῶν νεωτέρων λαϊκωτέρων ψυχολόγων, κατήρχετο τοῦ συγγραφικοῦ αὐτοῦ σταδίου: La philosophie de Schopenhauer (1874).

γίνονται αὐτῶ γνωστὰ ὑπὸ τῆς βουλήσεως, ἥς ἀντιλαμβανόμεθα μὲ ἀμέσως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὡς γεγονότος τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἥτις φανεροῦται καὶ ἐξωτερικῶς ὡς κινήσις τοῦ σώματος. Αἱ δύο αὗται ἀπόψεις εἶναι ἀναπόσπαστοι, «ἢ τοῦ σώματος ἐνέργεια οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ βουλευτικὴ πρᾶξις γενομένη ἀντικειμενική, τ. ἔ. παροῦσα εἰς τὴν ἐποπτεῖαν». Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει περὶ τῶν ἐκουσίων κινήσεων. Τὸ σῶμα ἀναλόγως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐξετάζεται, εἶναι τὸ ἀμεσον ἀντικείμενον τῆς παραστάσεως ἢ τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς βουλήσεως. Μόνον ἐν τῇ ἀφηρημένῃ διανοήσει βούλεσθαι καὶ ποιεῖν εἶναι διάφορα ἀλλήλων, ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Πᾶσα ἐπὶ τοῦ σώματος ἐπίδρασις εἶναι καὶ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς βουλήσεως· καλεῖται δὲ λύπη μὲν, εἰάν ἐναντιοῦται πρὸς τὴν βούλησιν, ἡδονὴ δὲ ἢ εὐεστῶ, εἰάν συμφωνῇ πρὸς αὐτήν. Ἡδονὴ ἄρα καὶ λύπη δὲν εἶναι, ὡς ἀτόπως ἐνομήσθη, παραστάσεις, ἀλλ' ἄμεσοι παθήσεις τῆς βουλήσεως (§ 120). Καὶ ἐπειδὴ γινώσκομεν τὴν βούλησιν οὐχὶ ἐν τῇ συνόλῳ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιμέρους πράξεων αὐτῆς, τὸ σῶμα εἶναι οὐσιώδης ὅρος πρὸς τὴν γνῶσιν αὐτῆς.

Βούλησις λοιπὸν καὶ παράστασις ἀποτελοῦσι τὴν ὄλην περιοχὴν τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ : «πλὴν τῆς βουλήσεως καὶ τῆς παραστάσεως οὐδὲν εἶναι ἡμῖν γνωστὸν οὐδὲ νοητὸν» (§ 125). Εἶδομεν εἰς τίνας νόμους ὑπέκει ἡ παράστασις. Ἡ δὲ βούλησις καθορίζεται μὲν ὑπ' ἐξώθεν ἐλατηρίων, ἀλλὰ ταῦτα ἀναφέρονται μόνον εἰς τὴν ἐν χρόνῳ τινὶ ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως· ἀποτελοῦσι δηλαδὴ τὴν εἰκαιρίαν, καθ' ἣν ἡ βούλησις ἐμφανίζεται. Ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν ἡ βούλησις κεῖται ἐξω τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος : εἶναι ἀνάτιος (grundlos). Ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου δὲν ἄπτεται αὐτῆς· τῇ ὄντι ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι μόνον ἡ μορφή τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῆς περιορίζεται εἰς τὴν παράστασιν, εἰς τὸ φαινόμενον, εἰς τὴν ἐμφάνειαν τοῦ βούλεσθαι, δὲν ἐπεκτείνεται εἰς τὴν οὐσίαν τούτου (§ 127).

Ὑπαρχούσης συνεχοῦς πρὸς ἀλληλα ἀντιστοιχίας τοῦ βούλεσθαι καὶ τῶν φυσικῶν, ἥτοι σωματικῶν, αὐτοῦ ἐκδηλώσεων, ἔπεται ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ὄργανον καὶ πᾶν μέρος αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τινὰ μερικὴν βουλευτικὴν ὁρμήν. Καθὼς δ' ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἄλλων ζώων ἡ κίνησις εἶναι ἐκδήλωσις βουλήσεως, οὕτω συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνοργάνου κόσμου, ἔνθα τὰ σώματα καὶ τὰ στοιχεῖα κινούμενα κατὰ τίνας φυσικὰς συγγενείας (ἐν τοῖς κρυστάλλοις λ. χ., ἐν τῇ μαγνήτῃ κτλ.) ἀποκαλύπτουσιν ἐπίσης βούλησιν τινὰ ἑαυτῶν. Λοιπὸν αὕτη εἶναι ἡ πρώτη δύναμις τοῦ σύμπαντος, τὸ ἀληθὲς πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, εἰς ὃ, ἀντιστρεφομένης τῆς συνήθους σχέσεως, ὀφείλει νὰ ὑποτάσσεται ἢ ἔννοια τῆς δυνάμεως. Δὲν πρόκειται δέ, λέγει ὁ Schopenhauer, περὶ ἀπλῶν λέξεων· διότι ἡ μὲν ἔννοια τῆς δυνάμεως παράγει

ται ἀπὸ τῆς ἐποπτικῆς γνώσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ἤτοι τοῦ φαινομένου τῆς παραστάσεως, ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν τῆς βουλήσεως πορίζομεθα ἕκαστος ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἡμῶν γνώσεως (§ 133). Οὕτως ἔχομεν ὅλον σύστημα βουλήσεων. Ἐπὶ τῶν κατωτέρων βαθμῶν ἴστανται αἱ γενικώταται δυνάμεις τῆς φύσεως, τόσον αὐθόρμητοι καὶ ἀναίτιοι, ὅσον ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι τὸ μόνον ἀναγκαστικὸν αἷτιον τῶν πράξεων αὐτοῦ. Εὐθύς ὡς ἐν τῷ ἀνιόντι τούτῳ συστήματι προκύψῃ ἡ παράστασις, ὁ κόσμος ἐμφανίζεται ὡς ἀντικείμενον τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Ἡ βούλησις, δρῶσα μέχρι τοῦδε ἐν τῷ σκότει μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς καὶ ἀπταιστως, ἀνῆψε κατὰ τὴν βαθμίδα ταύτην φῶς, ὅπερ ἦτο αὐτῇ ἀναγκαῖον, ὅπως καταστήσῃ ἐκποδῶν πᾶσαν ἐκ τοῦ ἐπιπλόκου χαρακτήρος τῶν φαινομένων προερχομένην βλάβην (§ 179). Οὕτως ἡ βούλησις βαίνει συνεχῶς δι' ἀπαύστου κινήσεως ἐπεκτείνουσα ἐπὶ μᾶλλον τὰ ὅρια τῆς οἰκείας ἐνεργείας, εἶναι ὁρμὴ συνεχῆς, τάσις ἀτελεῦτητος, εἶναι ein endloses Streben (§ 195). Ἄλλ' ἐν τῇ βασανιστικῇ ταύτῃ εἰς τὸ ἄπειρον ὁδῷ ὑπάρχει ἀνάπαυλά τις, ἣτις ἐπιτυγχάνεται, ὅταν ἡ γνώσις ἀπαλλάσσῃται τῆς δουλείας τῆς βουλήσεως καὶ τὸ ὑποκείμενον παύομενον νὰ εἶναι ἀτομικὸν γίνεται καθαρὸν, ἀβρόλητον, ἄλυπον, ἀχρονον. Τὸ ἀντικείμενον τότε γίνεται *ιδέα πλατωνικῆ*, ἤτοι μορφή μόνιμος τοῦ περιληπτικοῦ εἶδους τῶν πραγμάτων. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ πρόνομιον τῆς τέχνης, ἣτις πρὸς καιρὸν μεταρσιούται ὑπὲρ τὴν ἀτομικὴν βούλησιν, ὅπως μετενεχθῆ εἰς τὸν γαλγνὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Ἄλλ' ἡ βούλησις ἀναλαμβάνει πάραυτα τὸ ἑαυτῆς κράτος, πρὸς ὃ ὀλίγον δύναται νὰ ἐναντιωθῆ ὁ νοῦς, ὁ δίδων μὲν ἡμῖν τὴν συνειδήσιν, ἀλλ' ἴων οὐδὲν ἄλλο ἢ «καθαρὸν συμβεβηκὸς τῆς ἡμετέρας οὐσίας». Τῷ ὄντι οὗτος εἶναι λειτουργία τις τοῦ ἐγκεφάλου, ὁ δὲ πάλιν ἐγκέφαλος εἶναι τοῦ ὀργανισμοῦ καρπός, ὅστις χρησιμεύει εἰς τὸν σκοπὸν τῆς αὐτοσυντηρησίας τοῦ ἀτόμου κανονίζων τὰς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον σχέσεις αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶναι πάντοτε φαινόμενον δευτερεῦον, *φυσικόν*, ἐνῶ ἡ βούλησις εἶναι *μεταφυσικῆ*. Ἀληθῆς δέσποινα τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ βούλησις, ἣτις ἔχει πρὸς τὴν γνώσιν, ὡς ὁ τυφλὸς ρωμαλέος, ὅστις φέρει ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ ὤμων τὸν ὄρωντα παραλυτικὸν (II, § 233).

Ἡ τελευταία ὑποδήλωσις περὶ τῆς προσαλλήλου σχέσεως νοῦ καὶ ἐγκεφάλου εἶναι καθαρῶς ὀλοκρατικὴ ἀντιφάσκουσα πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως διατυπωθεῖσαν θεωρίαν τῆς γνώσεως. Ἦχθη δὲ λογικῶς εἰς τοῦτο ὁ Schopenhauer ἐκ τῆς ζήσεως, μεθ' ἧς ἀπεφαίνετο περὶ τῆς πρὸς τὰς φυσικὰς δυνάμεις ταυτότητος τῆς βουλήσεως. Ἄλλ' ἡ πρὸς ἀλληλα διαφωνία τῶν δύο μερῶν τοῦ συστήματος αὐτοῦ διαλύεται ἐν τέλει διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐννοίας ἐκείνης τῆς βουλήσεως, ἣν ὁ Schopenhauer ἀρυόμενος ἀπὸ τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως διεπλάτυνε καὶ διέπτυξεν, ὅπως οὐδεὶς οὐδέποτε πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἐπιχειρή-

σει. Ἡ «βουλησιοκρατία» τοῦ Schopenhauer δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν νεωτέρων ψυχολόγων, παρ' οἷς βούλησις καὶ διάνοια εἶναι ἐνδομύχως συγκεχωνευμένα καὶ οὐχὶ διακεκριμένα εἰς δύο κατηγορίας διαφόρους ἀλλήλων καὶ πολεμίας· ἀλλὰ τοῦτο δὲν κωλύει νὰ συνάπτηται πρὸς τὸ ὄνομά του ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχολογικῆς ταύτης ἐκδοχῆς, καθ' ὅσον οὗτος μᾶλλον παντὸς ἄλλου κατείδε τὴν ἐνδόμυχον ἀξίαν καὶ δύναμιν πασῶν ἐκείνων τῶν ὑποκειμενικῶν ὁρμῶν, αἵτινες διαφεύγουσι τὸ κράτος τοῦ λόγου.

Ἡ ψυχολογία ἐν Γαλλίᾳ :

Cabanis, Tracy, Maine de Biran.

Ἐν μορφαῖς πολὺ διαφόροις, οἷας ἀπῆται ἡ παράδοσις τῆς χώρας, προήγετο ἐν τῇ μεταξὺ ἐν Γαλλίᾳ ψυχολογικῇ σχολῇ ἐμφανίζουσα μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὴν «βουλησιοκρατικὴν διδασκαλίαν» τῶν Γερμανῶν. Ἡ αἰσθησιοκρατικὴ φιλοσοφία τοῦ XVIII αἰῶνος ἐξήρτα ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν μάλιστα αἰσθημάτων τὴν ὅλην μηχανικὴν κατασκευὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Προάγοντες δὲ καὶ συμπληροῦντες τὸ ἔργον αὐτῶν, ὁ Cabanis, ὁ Maine de Biran, ὁ Tracy καὶ ἄλλοι ἐπειράθησαν νὰ καταστήσωσιν ἐμφανῆ τὴν σπουδαιότητα τῶν ὀργανικῶν καὶ μυϊκῶν αἰσθημάτων. Οὐδεὶς πρὸ τοῦ ἱατροῦ Cabanis (*Rapports du physique et du moral de l'homme*, 1802) ἐποίησατο βαθυτέραν καὶ λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τῶν τοιούτων αἰσθημάτων μελετηθέντων ἐπὶ τοῦ ἐνήλικου καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ παιδός. Τῆς φύσεως τοῦ ζῴου ὁ κληθῆς χαρακτηρῶν κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον εἶναι ἡ δύναμις τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τοῦ κινεῖσθαι, τῆς κινήσεως οὔσης τοῦ ἀληθινοῦ σημείου τῆς ζωτικότητος τοῦ ζῴου. Καὶ ἐνῶ ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθημάτων πηγάζουσιν αἱ ἰδέαι, ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἐξαρτωμένων ἐκ τῶν ζωϊκῶν λειτουργιῶν, παράγονται τὰ ὁρμέμφυτα, ἅτινα περιλαμβάνουσι πληθὺν συναισθημάτων νομιζομένων πρότερον καθαρῶς πνευματικῶν. Τοιαύτη εἶναι λ. χ. ἡ συμπάθεια, ἣτις ἐν τῇ ἀπλῇ αὐτῆς μορφῇ εἶναι ἄμεσος ἀπόρροια τῆς συγκεχυμένης συνειδήσεως τῆς βουλήσεως (σελ. 48!). Ἀλλὰ πάλιν ἡ συνείδησις αὕτη ἐξαρτάται ἐκ φυσικῶν ὄρων, ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας, τοῦ ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ περιέχοντος καὶ τῶν τοιούτων· πάντας δὲ τοὺς ὄρους τούτους μελετᾷ ὁ Cabanis μετ' ἐπιμελείας διαλαμβάνων ὡς ἱατρὸς ἐν εἰδικῷ κεφαλαίῳ (ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ II τόμου) περὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν νοσημάτων ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῶν παραστάσεων. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα ὁ Cabanis οὐδόλως νομίζει ὅτι ἡ αἰσθητικότης εἶναι ὄντως ἀπότοκος τῶν φυσικῶν φαινομένων· ἀσπάζεται ἀσυζητητῆ τὸ θεμελιώδες τοῦτο γεγονός, ὡς ἀσπάζεται τὸ γεγονός τῆς ἔλξεως, θέλων γὰρ ποφύγη τὰ «μάταια» ζητήματα, καθὼς ὀνομάζει αὐτὰ, κείμενα ἐκτὸς τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας (I, σελ. 158).

Περισπούδαστος είναι καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ Destutt-Tracy (Projet d'éléments d'idéologie, 1811), ὅστις, καίπερ ἀκολουθῶν κατὰ μέγα μέρος τὴν αἰσθησιοκρατικὴν παράδοσιν, εἰσάγει νέα στοιχεία. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι λ. χ. τὸ εἰς τὴν βούλησιν ἀποδιδόμενον σπουδαῖον ἔργον, ὅπερ εἶναι κατὰ τὸν Tracy τὸ μόνον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, οὗτινος ἔχομεν ἔννοιαν ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ προβαλλομένης ἀντιστάσεως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν (σελ. 117). Πρωτότυπος εἶναι καὶ ὁ κατὰ τοῦ Κονδιλλάκ, ὃν ἄλλως σφόδρα θαυμάζει, διεξαγόμενος κριτικὸς ἔλεγχος περὶ τῆς ὑπὸ τούτου γενομένης διαστολῆς νοῦ καὶ βουλήσεως. Ὁ Tracy δὲν ἐγκρίνει τὴν διαστολὴν ταύτην ἐξαίρων σφόδρα τὴν σπουδαιότητα τῆς προσοχῆς, ὑπὸ μὲν τῶν πρόθεν ψυχολόγων ἀποδιδομένης εἰς εἰδικὴν τινα δόναμιν, ὑπ' αὐτοῦ δὲ θεωρουμένης ὡς ψυχικῆς καταστάσεως ἀποτόκῃ τῆς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως (σελ. 182).

Κατ' ἀμφοτέρους λοιπὸν τοὺς ψυχολόγους τούτους, τὸν Cabanis καὶ τὸν Tracy, τὸ σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ἐνέργεια, ἡ προσπάθεια, καὶ ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ἡ συνείδησις τοῦ ἡμετέρου ἐγώ. Ἐτι σαφέστερον ἀνέπτυξε τὴν ἔννοιαν ταύτην ψυχολόγος, δυνάμενος νὰ θεωρητῆται ὡς ὁ ἐπιφανέστατος τῆς σχολῆς ταύτης, ὁ Maine de Biran (1766 - 1824). Εὐθὺς ἐν τοῖς πρώτοις αὐτοῦ ἔργοις ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ Hartley καὶ Βοννέτου πηγαζούσης τάσεως τῆς ἐξηγήσεως τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως διὰ νόμων φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν. Τοιαῦται ἐξηγήσεις νομίζονται ὑπὸ τοῦ Biran ἀνωφελεῖς, διότι, καθὼς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνεύωνται τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως διὰ τῶν τοῦ ἐγώ, οὕτω δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγῶνται ταῦτα δι' ἐκείνων. Μεταξὺ τῶν δύο ἐκδοχῶν ὑπάρχει ἄδυσσος, ἣν ἐπιχειροῦσι νὰ πληρώσωσι δι' ὄρων ἀμφιλόγων, ὡς ὁ τῆς sensibilité organique, οὗτινος πολλὴ ἐγένετο κατάχρησις ὑπὸ τῶν αἰσθησιοκρατικῶν, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων τοῦ Biran (Essai sur les fondements de la psychologie et sur ses rapports avec l'étude de la nature, 1841)¹⁾. Τούτου τεθέντος, ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐρεῦνης τοῦ πρωτογόνου ψυχικοῦ γεγονότος ἀποφαινόμενος ὅτι ὑπάρχουσι πρὸς ἡμᾶς γεγονότα, μόνον καθ' ὅσον «ἔχομεν τὸ συναίσθημα τῆς ἡμετέρας ἀτομικῆς ὑπάρξεως καὶ τὸ τῆς ὑπάρξεως πράγματός τινος, ἀντικειμένον ἢ ἀλλοιώσεως, ὅπερ εἶναι διακεκριμένον καὶ χωριστὸν ἀπ' αὐτοῦ» (σελ.

¹⁾ Τὰ ἄλλα ἰαξιολογώτατα ἔργα τοῦ Maine de Biran περιεχόμενα ἐν ταῖς Oeuvres philosophiques (τὰ ἀνέκδοτα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Naville τῷ 1859) εἶναι: Analyse des faits primitifs du sens intime; Rapports du physique et du moral καὶ ε Journal intime.

βί). 'Αλλ' είναι φανερόν ὅτι ὁ ὀρισμὸς οὗτος δὲν συμφωνεῖ μετὰ τοῦ αἰσθήματος, ὡς ἐξεδέχοντο αὐτὸ ὁ Κουνδιλλάκ καὶ ὁ Βοννέτος, διότι κατ' αὐτοὺς τὸ αἶσθημα καὶ τὸ ἄγαλμα ἀποτελοῦσιν ἓν καὶ ἀδιάκριτον πρᾶγμα. 'Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ πρωτόγονον τοῦτο γεγονὸς δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ αἶσθημα, ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ αἰσθήματος τούτου. 'Αλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι γεγονὸς ἀπλοῦν, ἀλλὰ πολὺπλοκον ἐμπεριέχον σχέσιν τινά, ὡς τοιοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆται πρωτόγονον. 'Ανάγκη λοιπὸν νὰ αναζητήσωμέν τι ἄμεσον, ταυτιζόμενον μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἐνεργείας τῆς ἡμετέρας ψυχικῆς οὐσίας· νομίζει δ' ὁ Βίραν ὅτι εὕρισκει αὐτὸ ἐν τῷ ἄμεσῳ συναίσθηματι τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως, ὅπερ εἶναι ἀχώριστον ἀπὸ τοῦ συναίσθηματος τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐνεργείας. 'Τὸ ἐγὼ ἄρα ταυτιζομεν τελείως μετὰ τῆς ἠρώσης ταύτης δυνάμεως, ἣτις εἶναι ἡ βούλησις, καὶ τὸ ἀναζητούμενον πρωτόγονον γεγονὸς εἶναι ἡ προσπάθεια, ἡ βουλευτικὴ ὁρμή, ἣτις μόνη πληροῖ πάντας τοὺς ὑπὸ τῆς κριτικῆς ἀπαιτούμενους ὄρους. Καθάπερ ὁ Σελλίγκιος καὶ ὁ Φίχτιος, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἄλλοι σύγχρονοι αὐτοῦ, ἣτοι ὁ Cabanis καὶ ὁ Tracy, ὧν μνημονεύει εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἑαυτοῦ θέσεως, παραδέχεται ὅτι μόνον αἱ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις συνιστῶσι τὸ διανοητικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν, μόνον αὐταὶ οἴσαι ἅμα τὰ ὑποκείμενα πρώτης τινὸς ἐπιστήμης καὶ τὰ μέσα πασῶν τῶν ἄλλων. 'Απὸ τοῦ πρώτου σπέρματος τοῦ συναίσθηματος τούτου τῆς προσπαθείας ἐκφύεται τὸ συναίσθημα τῆς προσωπικότητος, οὗ ὁ Βίραν δεικνύει τὴν γένεσιν διὰ τῶν ποικίλων βαθμῶν τῆς διεγερσιμότητος, τῆς ὀρέξεως, τῆς βουλήσεως, τοῦ ὀρμεμφύτου. 'Ἡ προσπάθεια ἢ ἡ ἐντασις κατὰ τὸν Βίραν δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μετὰ τοῦ μουϊκοῦ αἰσθήματος : ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν πρώτην τελείαν ἐνεργείαν δυνάμεως τινὸς ὑπεροργάνου, ἣτις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἢ ὡς ἐγὼ, μόνον καθ' ὅσον γινώσκει ἑαυτήν, ἄρχεται δὲ νὰ γινώσκῃ ἑαυτήν, μόνον καθ' ὅσον ἄρχεται νὰ δρά ἐλευθέρως (Analyse des faits primitifs du sens intime, I, σελ. 228). Εἶναι ἡ συγχώνευσις τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐνεργείας. Οὕτω λαμβάνει ἀρχὴν καὶ ἀναπτύσσεται ὁ ψυχικὸς βίος, διερχόμενος διὰ τῶν φάσεων τοῦ παθητικοῦ, αἰσθητικοῦ, παραστατικοῦ καὶ διασκεπτικοῦ βίου· ἐν δὲ τῷ διασκεπτικῷ βίῳ αὐταὶ αἱ ὑψηλότεραι ἰδέαι τῆς αἰτίας, δυνάμεως, οὐσίας, ἐλευθερίας κτλ. ἀπορρέουσιν ἀμέσως ἀπὸ τοῦ συναίσθηματος τοῦ ἐγὼ (αὐτ. I, σελ. 248).

'Ἐν τοιοῦτῳ ψυχολογικῷ συστήματι ἔπρεπεν, ὡς εἶκός, νὰ δοθῇ ἰδιαιτέρα τις σημασία εἰς τὴν προσοχήν. 'Αλλ' ὁ Βίραν τὴν προσοχήν (καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει τοῦ Tracy, οὗ ἡ περὶ αὐτῆς γνώμη ὑπῆρξεν ὀρθή) δὲν θεωρεῖ ὡς κατάστασιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν παλαιότεραν ψυχολογίαν ὡς εἰδικὴν τινα δυνάμιν ἀσκουμένην δι' ἰδίας αἰσθήσεως, ἣτις εἶναι ἡ αἰσθησις τῆς προσπαθείας (αὐτ. II, 90). 'Ἐπειδὴ δὲ θεωρεῖ ταύτην δυνάμιν χωριστήν, ἀναγκάζεται νὰ μελετήσῃ τὰς πολλαπλὰς ταύτης

ἀναφοράς οὐ μόνον πρὸς τὰς ἀντιλήψεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις διὰ μεθόδου ἀναλυτικῆς, ὑπομιμνησκοῦσης οὐχὶ ὀλίγον τὴν τῶν Σκώτων, μεθ' ὧν ὁ Biran ἔχει κοινὰς ιδιότητάς τινας παρατηρήσεως καὶ ἐμδαθύνσεως.

Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ταύτῃ, ἣν σφόδρα ἐπήνεσαν νεώτεροί τινες Γάλλοι, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ καταδείξωμεν πρῶτιστα καὶ μάλιστα τὸ θεμελιώδες ἐλάττωμα τῆς ἀριστείας καὶ ἀνακρίβειας τῆς ἐν αὐτῇ πρωτανευσύσης ἐννοίας. Τὸ συναίσθημα τῆς προσπαθείας, ὅπερ οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι κάλλιστα διορίζουσι καὶ διακριβοῦσιν ἐν ταῖς παντοίαις αὐτοῦ ἐκδηλώσεσι, παρίσταται ἐν τῇ τοιαύτῃ ψυχολογίᾳ μετὰ χαρακτήρων ἄγαν μεταφυσικῶν, ὥστε νὰ μὴ ἐμφανίζεται ὀξείᾳ τις παρατήρησις ἐν συστήματι ἀξιόπῳ νὰ θεωρῆται ὅτι πραγματεύεται καὶ ἐρευνᾷ τὰ ζητήματα ἐπιστημονικῶς. Εἶναι πρὸς τοῦτοις πρέπον νὰ ἐρωτήσωμεν μήπως ὁ Biran, ταυτίζων τὸ συναίσθημα τῆς προσπαθείας μετὰ τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ, προσέκρουεν εἰς τὴν αὐτὴν ἔνστασιν, ἣν προβάλλεται πρὸς τοὺς αἰσθησιοκρατικούς, ὅτι δηλαδὴ δὲν διαστέλλουσι τὸ ἐγῶ ἀπὸ τῶν εἰς αὐτὸ ἀναφερομένων γεγονότων. Ὅπως δὲ καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ Maine de Biran εἶναι ἕως πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἀνεφάνησαν, πλείστου λόγου ἄξια· αὐτὴ δ' ἡ ἀπόπειρα τοῦ νὰναγάγῃ εἰς ὑποκείμενον ψυχολογικῆς πραγματείας ἐννοίας τινὰς, ἃς μόνῃ ἢ παρὰ Γερμανοῖς ἰδεοκρατικῇ μεταφυσικῇ διετέλει ἐξαγγέλλουσα, εἶναι τεκμήριον τῶν οὐχὶ κοινῶν ιδιοτήτων τοῦ σοφοῦ τούτου. Βέβαιον εἶναι ὅτι οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἐπιχειρήσει ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ οὕτω βαθὺν καὶ σαφῆ ἔλεγχον τῆς αἰσθησιοκρατικῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχομένων ἀμφιλογιῶν. Ἐπιτυχῶς ἐπίσης ἐπικρίνει τὸν Λώκκιον ψέγων αὐτὸν ὅτι παρὰ πολὺ διαχωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο γεγονότα, τὸ τῆς αἰσθήσεως καὶ τὸ τῆς διανοήσεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ Biran, ἀποδεχόμενος τὴν παραδεδομένην διαίρεσιν τῶν δυνάμεων καὶ διαστέλλων τὴν προσοχὴν ἀπὸ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν γεγονότων ὡς ἰδίαν τινὰ ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς δὲν κατώρθωσε νὰ παλλαγῇ πάντων τῶν ἐλαττωμάτων, ἅτινα κάλλιστα διεγίνωσκεν ἐπὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ ψυχολογησάντων.

C o m m e n t s .

Ἐὰν παρὰ τῷ Biran δυνάμεθα πολλαχοῦ νὰ διακρίνωμεν τάσιν τινὰ ρητορικῆν, παρὰ δὲ λάπτουσαν ἐνίοτε τὴν ἡρεμον καὶ ἀπαθῆ παρατήρησιν τῶν γεγονότων, ὁμολογητέον ὅμως ὅτι αὕτη εἶναι ἀσυγκρίτως μικροτέρα τῆς τάσεως τῆς ἐμφανιζομένης παρὰ τοῖς λεγομένοις ¹⁾ «ἐκλεκτικοῖς»,

¹⁾ Victor Cousin (1792-1867), Du vrai, du beau et du bien, 1851; Fragments philosophiques, 1826-1858.—Théodor Jouffroy (1795-1842), Œuvres, 1826-1843.

τῷ Κουζίνφ, Jouffroy, Royer-Collard, οἵτινες οὐ μόνον οὐδέν τι προσέθησαν εἰς τὰς ψυχολογικὰς γνώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐφάνησαν ὑπολειπόμενοι καὶ παλινδρομοῦντες ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀρίστας ἀποπείρας τῶν προμνημονευθέντων φιλοσόφων. Ἡ μέθοδος τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἣν μετῆλθον κατὰ μίμησιν τῶν Σκώτων ἄνευ οὐδεμιᾶς τῶν ἰδιοτήτων, ὡς εἶχον ὁ Reid καὶ ὁ Stewart, ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἀφορμὴ πρὸς ἐπίδειξιν κενωτάτης καὶ κομπώδους ρητορείας. Ἄλλ' ἐν μέρει συνδέεται πρὸς τὴν σχολὴν τοῦ Maine de Biran, τοῦ Tracy καὶ τοῦ Cabanis (εἰς οὓς προσθετός ὁ φυσικὸς Aipéree διὰ τινὰς ἀξιολόγους ψυχολογικὰς μελέτας) ὁ ἰδρυτής τῆς νεωτέρας φυσιολογικῆς θετικῆς σχολῆς Αὔγουστος Comte (1798 - 1857). Ἐν τῷ 3ῳ τόμῳ τοῦ ἔργου αὐτοῦ Cours de philosophie positive πραγματεύεται ὁ Comte περὶ τῆς «θετικῆς μελέτης τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν, ἧτοι ἐγκεφαλικῶν λειτουργιῶν». Αὕτη ἡ ἐπιγραφή καταμηνύει τὸν νοῦν τοῦ συγγραφέως, ὅστις οὐδόλως προτίθεται νὰ γράψῃ ἀληθῆ τινα καὶ κυρίως ψυχολογικὴν πραγματείαν, ἀλλ' ἐκφράζει τὰς ἐαυτοῦ περὶ τινῶν γενικῶν μεθοδικῶν προβλημάτων γνώμας ὑποδηλῶν ἅμα τὰς οἰκείας ἀπόψεις περὶ τῆς φύσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Ὁ Comte ἀπορρίπτει πᾶσαν σχεδὸν τὴν ψυχολογίαν τοῦ παρελθόντος, ἧτις δὲν κατώρθωσε νὰ προαγάγῃ τοῦ Καρτεσίου τὴν ἀπόπειραν πρὸς ἴδρυσιν ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας· ἀνασκευάζει τὴν μέθοδον τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως ὀνομάζων αὐτὴν «κενήν» καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος τοῦ ἐγὼ καθὸ ἀντιφάσκουσαν πρὸς τὴν πολλαπλὴν πραγματικότητά τῆς συνειδήσεως. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀπόλυτον αὐτοῦ κινιστομίαν ἀσπάζεται τὴν ἔωλον διδασκαλίαν τῶν δυνάμεων, ἣν πρὸ ὀλίγων ἡδὴ ἐτῶν εἶχεν ὁ Ἑρβάρτος προσηκόντως ἀνασκευάσει· νομίζει δὲ μάλιστα ὅτι παρέχει εἰς αὐτὴν ἐπιστημονικὸν ὑποστήριγμα διὰ τῆς φρενολογικῆς θεωρίας τοῦ «illustre Gall», ὃν μεγάλως θαυμάζει ὡς τὸν ἀνακαινιστὴν τῆς ψυχολογίας. Ἄλλ' ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἔτι ἐν τῇ γενέσει αὐτῆς καὶ τὸ κύριον καὶ οὐσιώδες αὐτῆς εἶναι τὸ ὅτι ἀνέλυσε τὰς δύο μεγάλας κατηγορίας τῶν διανοητικῶν καὶ τῶν συναισθηματικῶν δυνάμεων. Ἐκ τῶν δύο τούτων, καὶ ἐνταῦθα ἴσως εἶναι τὸ κάλλιστον μέρος τῆς ψυχολογίας τοῦ Comte, θεωρεῖ παρὰ πολὺ ἐπικρατούσας τῶν ἄλλων δυνάμεων τὰς συναισθηματικὰς, τὰς ἀφιθυμίας, τὰ παθήματα, ἅτινα εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ κύρια ἐλατήρια. Ἐὰ ὑποκειμενικὰ ταῦτα στοιχεῖα ἔχουσι τὴν ρίζαν ἐν τῇ ὀρμεμφύτῳ, ὅπερ ὁ Comte ἀντιφάσκων πρὸς τὴν ἐαυτοῦ θεωρίαν τῶν χωριστῶν δυνάμεων παράγει ἀπὸ τῆς διανοίας : τὸ μὲν ὀρμεμφυτον, λέγει ἐπαναλαμβάνων τὴν φράσιν τοῦ Blainville, εἶναι ὁ λόγος παγιωθείς, ὁ δὲ λόγος εἶναι τὸ ὀρμεμφυτον κινούμενον. Ἄλλ' ὀρμεμφυτον, ὀρμή, πάθη κτλ. ἔχουσι τὰς ἐαυτῶν ρίζας ἐν τῇ βιολογικῇ ὀργανώσει τοῦ ἀτόμου : βιολογία καὶ

ψυχολογία οὕτω συγχωνεύονται, ὥστε εἶναι ἀδιάκριτα τάνήκοντα εἰς ἑκά-
 τέραν αὐτῶν." Ὅσπν σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν κατέβαλεν ὁ Maine de Bi-
 ran, ἵνα διαχωρίσῃ αὐτάς, τόσπν καταβάλλει ὁ Comte, ὅπως ἀνασυνάψῃ.
 Τὸ ἐγὼ λ.χ. ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Comte ὡς τὸ ἀφηρημένον ἀποτελέσμα τῆς
 καθολικῆς συμφωνίας τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀλλὰ παρὰ πάσας ταύτας τὰς
 ἐπιστημονικὰς προτάσεις ὁ Comte, ὡς εἶχον τότε τὰ τῶν βιολογικῶν
 σπουδῶν, δὲν ἐπίστευε παρὰ πολὺ εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν. Ἡ ἀλη-
 θῆς αὐτῆς συμπλήρωσις, ἀφ' ἧς τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης
 πρέπει νὰναμῆνωσι τὴν λύσιν, εἶναι ἡ κοινωνικὴ φυσικὴ, ἧτις ὀφεί-
 λει νὰποτελέσῃ τὸ σύνολον τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, «σῶμα διδασκαλιῶν
 τέλειον καὶ ἀδιαίρετον, ὅπερ νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ
 προχωρῇ κατ' ἐκδοχὰς ὀμοειδῶς θετικὰς ἐν πάσαις ταῖς μορφαῖς τῆς
 ἑαυτοῦ ἐνεργείας, καταπαθὸν τὴν βαθεῖαν διανοητικὴν ἀναρχίαν, ἧτις χα-
 ρακτηρίζει τὴν παροῦσαν ἡμῶν κατάστασιν».

Ὅχι ὀλίγα ἔτη ὀφείλεν εἰσέτι νὰναμῆνη ἡ ψυχολογία ἐν Γαλλίᾳ,
 ἕως οὔ κατορθώσῃ νὰ εὔρῃ μορφήν καὶ μέθοδον ἐπιστήμης. Καὶ εἰς τὴν
 ἐπελθοῦσαν ὕστερον θαυμασίαν μεταμόρφωσιν οὐχι ὀλίγον συνετέλεσε τὸ
 παράδειγμα τῆς ξένης, μάλιστα δὲ τῆς ἀγγλικῆς ψυχολογίας, ἧτις, καθ'
 οὔς χρόνους ἦκμαζον ἐν Γαλλίᾳ οἱ ἦδη ὀφ' ἡμῶν ἐξετασθέντες συγγρα-
 φεῖς, παρῆχε σπουδῆς καὶ διαφέροντος ἄξιον παράδειγμα διὰ τῶν ἐν
 τῇ μαθήσει ταύτῃ ἐκδηλουμένων διαφορῶν τάσεων. Τοῦ Priestley ὁ
 ὀμὸς ὀλισμὸς δὲν εἶχεν ὀπαδοὺς ἀξίους λόγου, ἦρξαστο δὲ νὰ ἐπιπολάσῃ
 καὶ αὐθῖς ἡ παράδοσις τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως, ἧτις μάλιστα ἦτο
 ἐτοίμη νὰ δώσῃ τοὺς καλλίστους αὐτῆς καρπούς.

Ἡ ἀγγλικὴ ψυχολογία : Brown, Ἀμίλτυ ν.

Παρὰ τῷ Σκώτῳ Θωμᾷ Brown (1778 - 1820) παρατηροῦμεν εἰρῶνᾶ
 τινα ἀπόπειραν, ὅπως ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ ἑαυτοῦ χώρα παραδεδο-
 μένης ψυχολογίας τὸν ἄγαν ἀπλοῦν ἐκείνον καὶ σχηματικὸν χαρακτήρα,
 ὃν εἶχε προσλάβει διὰ τοῦ Reid (καὶ ὃν ἦδη ὁ Dugald Stewart ἐπε-
 χείρησε νὰ περιστείλῃ), συναρμόζων αὐτὴν μετὰ βαθυτέρας καὶ μᾶλλον
 συγκεκριμένης ἀναλύσεως τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως. Οὕτω κατα-
 πολεμῆ τὴν ὑπὸ τοῦ Reid γενομένην διάκρισιν «ψυχικῶν γεγονότων»
 καὶ «συνειδήσεως» ἀποφαινομενος πολλάκις ὅτι ἡ συνείδησις οὐδὲν ἄλλο
 εἶναι ἢ αὐταὶ αὐταὶ αἱ ψυχικαὶ «καταστάσεις» (Lectures on the Phi-
 losophy of the Mind, σελ. 71). Ἐτι δὲ καὶ αἱ διαιρέσεις τῶν δυνά-
 μεων, οἷαι εἶχον προταθῆ ὑπὸ τῶν πρόσθεν φιλοσόφων, εἰς «ἐνεργητι-
 κάς» καὶ «παθητικάς» δὲν ἐπιδοκιμάζονται ὑπὸ τοῦ Brown, οὐδὲ τῆς
 τοῦ Reid διαιρέσεως ἐξαιρουμένης. Ἀντ' αὐτῶν ἀντικαθιστᾶ τὴν διαίρε-
 σιν εἰς «ἐξωτερικὰς καταστάσεις», παραγομένας ἀμέσως ὀπ' ἐξώθεν ἐρε-

θισμάτων, και εις «ἐσωτερικάς», πηγαζούσας ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ πνεύματος καὶ διαιρουμένας εἰς διανοητικάς καὶ συναισθηματικάς. Καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον πίστεως δὲν ἐπαρκεῖται εἰς τὰς λίαν ἀπλᾶς ἐξηγήσεις τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀκμασάντων Σκώτων ψυχολόγων, οἵτινες ἐστήριζον αὐτάς ἐπὶ τινος συναιθήματος ἀμέσου καὶ ἀναποδείκτου. Ἄλλ' ἐπιζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ συναισθηματικὸν ὡς ἀπότοκον συνδυασμοῦ μουϊκῶν ἀντιλήψεων ἀντιστάσεως καὶ ἐκτάσεως (αὐτ., Ἀνάγνωσμα XXIV). Ἐμμένει δ' ὅμως ὁ Brown ἐπὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν πιστὸς εἰς τὴν πνευματοκρατικὴν φιλοσοφίαν: καταπολεμεῖ τὴν τοῦ Λωκίου θεωρίαν τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀφομοιώσεως τῆς προσωπικῆς ταυτότητος καὶ τῆς μνήμης καὶ ἀποστέρει τὴν συνειρμολογίαν τοῦ Hume. Μάλιστα δὲ περὶ τοῦ συνειρμοῦ ἔχει ἰδίαν τινὰ θεωρίαν, περιεκτικωτέραν τῶν προηγουμένων, ἥτις δὲν περιορίζει τὴν ἀνάπλασιν τῶν ψυχικῶν γεγονότων εἰς μόναν τὰς παραστάσεις ἢ ἰδέας, ἀλλ' ἐπεκτείνει καὶ εἰς τὰ συναισθήματα καὶ ἐν γένει εἰς ἀπάσας τὰς καταστάσεις, ὧν εἶναι ἐπιδεκτικὸς ὁ νοῦς (Phil. of Mind, 216). Τὴν δὲ νέαν ταύτην συνειρμικὴν μορφήν ὀνομάζει suggestion (παρόρμησιν), ἣν διαιρεῖ εἰς ἀπλήν καὶ εἰς σχετικὴν ἀναφερομένην εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν παραστάσεων. Ψυχολογία οὕτως ἀπηλλαγμένη τῶν νοησιοκρατικῶν ἀρχῶν ὡφείλε φυσικῶ τῇ λόγῳ νὰ προσνείμῃ πολλὴν σπουδαιότητα εἰς τὰ συναισθήματα καὶ εἰς τὰ πάθη, ὧν ὁ Brown ποιεῖται καὶ τελειοτέραν ἐξέτασιν τῆς τοῦ Stewart.

Φυσιογνωμίαν μᾶλλον διακεκριμένην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀγγλικῆς νοήσεως ὀφειλομένον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐμφανίζει ὁ Γουλιέλμος Ἀμίλτων (1788-1856), ὅστις εἰς τὴν ἐπιχώριον φιλοσοφίαν νέαν παρέσχε τροπὴν ὀφειλομένην βεβαίως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς γερμανικῆς θεωρίας καὶ μάλιστα τοῦ Καντίου. Κριτικὴν ἔκθεσιν τοῦ συστήματος αὐτοῦ, καταστάσαν ὀνομαστήν, ἐποίησατο ὁ Στουάρτος ¹⁾ Μίλλ' καὶ ἀπ' αὐτῆς παραλαμβάνομεν τὰς κυρίας γραμμάς τούτου. Μία τῶν σπουδαιοτάτων ἐνοιῶν τῆς ἀμιλτωνείου ψυχολογίας εἶναι ἡ τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐκδέχεται οὕτως πολὺ διαφόρως τῶν πνευματοκρατικῶν ψυχολόγων. Ἡ συνειδήσις δὲν εἶναι, ὡς οὗτοι ἠπελάμβανον, εἰδική τις δύναμις, ἀλλὰ «ἡ θεμελιώδης μορφή, ὁ γενικὸς ὅρος πάντων τῶν τρόπων τῆς ἡμετέρας ψυχικῆς ἐνεργείας». Οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγγλικῇ ψυχολογίᾳ ἐξήγγειλε μετὰ τοσαύτης σαφηνείας τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἥτις εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος παντὸς ψυχικοῦ φαινομένου. Πρὸς δὲ τὸν Reid ἐναντιού-

¹⁾ J. Stuart Mill, An examination of Sir William Hamilton's Philosophy (1865). Τὸ κυριώτατον ἔργον τοῦ Ἀμιλτωνος, εἰς δὲ ὁ Μίλλ' ἀναφέρεται, Philosophy of the Unconditioned, εἶναι τοῦ ἐτους 1829.

μενος ἀποφαίνεται προσέτι ὅτι οὐδεμίαν ἄμεσον συνείδησιν ἔχομεν τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ὅτι πᾶν ἐνσυνείδητον γεγονός παρίσταται ἡμῖν πρὸ πάντων ὡς παρὸν. Ἐμμέσως μόνον, ἦτοι διὰ τινος συγκριτικῆς καὶ συλλογιστικῆς ἐνεργείας δυνάμεθα νάναφέρωμεν τὸ παρὸν εἰς τὸ παρελθόν. Καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν ἀποδέχεται τὴν θεωρίαν τοῦ «κοινοῦ νοῦ», καθ' ἣν ἔχομεν ἄμεσον συνείδησιν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀντὶ ταύτης τῆς ἄμεσου συνειδήσεως ἀντικαθιστᾷ ὁ Ἀμίλτων τὴν «πίστιν» εἰς τὴν ὑπαρξίν οὐ μόνον τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τῶν πρωτοουσιῶν ποιότητων, Ἀλλ' ἡ πίστις αὕτη εἰς μόνιμόν τι ὑποκείμενον (substrato) τῶν φαινομένων δὲν παρέχει ἡμῖν τὸ δικαίωμα νά παραδεχώμεθα τὴν ὑπαρξίν «πνεύματος» χωριστοῦ ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν ἀποκλίνει, καθάπερ καθ' ἔθλου οἱ ἰδεοκρατικοὶ φιλόσοφοι, εἰς τὸ νά περιορίσῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καταπολεμῶν ἰδίᾳ τὴν διδασκαλίαν τῆς αἰτιότητος τοῦ Hume. Βαδίζει, συντόμως εἰπεῖν, ὁ Ἀμίλτων ὁδὸν μέσῃν μεταξὺ τῆς ἄγαν ἀπλῆς ψυχολογίας τῶν Σκώτων καὶ τῆς ψυχολογίας τῶν συνειρόντων. Περὶ ἓν τι διίσταται ἀπολύτως πρὸς ἑκατέρους, ὅτι δηλαδὴ παραδέχεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς Σκώτους καὶ τοὺς ἐμπειρικοὺς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀσυνειδήτων ψυχικῶν ἀλλοιώσεων. Ἐν τούτῳ ἐμφαίνει σαφῶς τὴν ἐφ' ἑαυτὸν ροπὴν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' οὐχὶ ἀδίκως ὁ Μίλλ μέμφεται τὸν Ἀμίλτων διὰ τὴν ἀντίφασιν τῆς γνώμης ταύτης πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην περιγραφὴν τῆς συνειδήσεως ὡς περιλαμβανούσης γεγονότα μόνον παρόντα καὶ ἐνεργά. Οὐχ ἦττον δ' ἔλλογος εἶναι ὁ φόβος, ὃν κατ' αὐτοῦ προφέρει ὁ Μίλλ, ὅτι παρὰ πολὺ βραχέως ἐξέβηκε τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν περὶ τῶν ἡδέων καὶ λυπηρῶν συναισθημάτων, ἐξ ὧν ἐπόμενος τῷ Καντίῳ ταυτίζει τὸ μὲν ἡδὺ συναίσθημα πρὸς τὴν αὐθόρμητον καὶ ἐλευθέραν ἄσκησιν τῆς ἐνεργείας, τὸ δὲ λυπηρὸν πρὸς τὴν κώλυσιν καὶ τὴν καταστολὴν (κεφ. XXV).

James Μίλλ.

Διεξοδικώτερον τοῦ Ἀμίλτωνος ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων ὁ σύγχρονός αὐτῷ James Μίλλ (1772-1836). Ὁ ψυχολόγος οὗτος δύναται νά θεωρῆται ὡς ὁ γνησιώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς συνειρούσης θεωρίας, ἣν προήγαγε καὶ τελείως ἀνέπτυξεν ἐν ἔργῳ ἐκ τῶν ἐναργεστάτων, ὅσα ποτὲ ἐγράφησαν περὶ τοῦ πράγματος τούτου (Analysis of the phenomena of the human Mind, 1829) ¹⁾. Τὴν

¹⁾ Αἱ ἐμαὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο παραπομπαὶ γίνονται κατὰ τὴν ὑστερον εἰς δύο τόμους δημοσιευθεῖσαν ἔκδοσιν (2α ἐκδ. 1879) μετὰ τῶν σπουδαιωτάτων σημειώσεων τοῦ υἱοῦ τοῦ συγγραφέως, Ἰωάν. Στουάρτου Μίλλ, τοῦ Bain καὶ ἄλλων.